

A *-ja/-je/-a/-e/-i/∅* MORFÉMÁRÓL

REBRUS PÉTER

MTA Nyelvtudományi Intézet
ELTE–MTA Elméleti Nyelvészet Program

1. Empirikus problémák

1.1. Tővégi nyílt magánhangzó-nyúlás

A tőalternációk között az egyetlen valóban produktív a tővégi nyílt magánhangzó-nyúlás (NyMNy). A váltakozás a következő: a tő végén a nyílt (középalsó) magánhangzók (*a, e*) bizonyos toldalékok előtt megnyúlnak (és így minőségük is megváltozik: az eredmény középső *é*, illetve alsó *á* lesz).¹ A folyamat a tövek szempontjából teljesen produktív, a kitalált és kölcsönzött szavakban is lezajlik (pl. *kólám, Gildét* ‘sörmárka’, *FIFÁ-nak, ELTÉ-vel*, stb.). Az alternáció kizárólag a toldaléktól függ; egyes toldalékok minden esetben kiváltják, más toldalékok sohasem, ennek alapján megkülönböztethetünk ún. **nyújtó** és **nem nyújtó** toldalékokat. Az alábbi táblázat a leggyakoribbakat mutatja, a nyújtó toldalékokat a toldalék hangalakja szerint csoportosítva.

(1) a) Nyújtó toldalékok

Toldaléktípus	<i>kefe</i>	<i>fa</i>
+C	<i>kefék, kefém, keféd, kefén, kefét</i> <i>kefél, kefés...</i>	<i>fák, fám, fád, fán, fát</i> <i>fás...</i> (még néhány képző)
+CC	<i>kefénk, henyébb</i>	<i>fánk, butább</i>
+CV...	<i>kefeje, kefetek</i> <i>kefebe...</i> <i>Kendéné</i>	<i>fája, fátok</i> <i>fába...</i> (még 14 esetrag) <i>Vargané</i>
+CCV...	<i>keféstül, kefénként, kefétlen</i>	<i>fástul, fánként, fátlan</i>
+V...	<i>kefői, keféé, keféig, keféért, keféül</i> <i>Kendéék</i>	<i>fái, fáé, fáig, fáért, fául</i> <i>Vargáék</i>

¹Ez alól kivétel az *a, e* betűknek a kiejtése, *7A-val, 3.e-ben*, ezekben a tővégi magánhangzó hosszú, de minősége a röviddel azonos (félíg nyílt). Ilyenkor azonban a nem toldalékolt alakokban is ez a „szabálytalan” hosszú magánhangzó szerepel.

b) Nem nyújtó toldalékok (kimerítő lista):

<i>henyesség</i>	<i>faként, faképp(en), butaság, faszerű, faféle, órákor, alfászor, budai -ikus, -izmus, -izál...</i>
------------------	--

A fenti adatokból nyilvánvaló, hogy egy toldalék nyújtó volta nem függ annak hangalakjától (azaz találunk köztük magánhangzó-, ill. mássalhangzó-kezdetűt, ez utóbbi csoporton belül magánhangzót tartalmazót és nem tartalmazót stb.). Ugyancsak nem egyértelmű a kapcsolat a toldalék morfológiai típusa és nyújtó volta között. Két általánosítás azonban megtehető:

(2) a) Nem nyújtó toldalék mindig képző.

b) Nem nyújtó toldalék nem vált ki semmilyen más tőalternációt sem.²

(2a) azt jelenti, hogy minden inflexiós toldalék nyújtó. Az állítás azonban nem fordítható meg; a nyújtó toldalékok között találunk szép számmal képzőket is. A (2b) állításban a fontos a tövekre vonatkozó feltétel, hiszen a nem nyújtó toldalékok közül kettő (-ság/ség és a -szor/szer/ször) részt vesz a magánhangzó-harmóniában. A (2)-beli állítások úgy konceptualizálhatók, hogy a nem nyújtó toldalékoknak feltételezünk egy a tőtől morfofonológiailag leginkább távol álló „szuperanalitikus” státuszt, mely a tövet érintő fonológiai folyamatok számára láthatatlan. Ez a státusz hasonló lehet ahhoz, mely bizonyos nyelvekben a klitikumok számára van fenntartva; ezt a feltételezést erősíti az is, hogy a nem nyújtó toldalékok többsége önállóan szóként vagy tőként is létezik (pl. *szer, féleség, szoroz, kor*). A nem nyújtó toldalékok státuszának kérdésével a továbbiakban nem foglalkozunk.

Az imént leírt NyMNy alternáció szempontjából egy toldalék státusza igazán problematikus; az *-i* többes birtok jelölő (TBJ, ld. I. rész) ebből a szempontból kétarcúan viselkedik. Tekintsük az alábbi E/3. többes számú birtokos főnévi alakokat.

(3) a) *lapja lapjai* (de: *lapját, lapján, lapjáig* stb.)
hala halai (de: *halát, halán, haláig* stb.)
nyara nyarai (de: *nyarát, nyarán, nyaráig* stb.)
lova lovai (de: *lovát, lován, lováig* stb.)

b) *fa fái* (vö.: (1a))
kefe keféi

²Kivételet az *-i* melléknévképző, mely nem nyújtó, viszont a *v*-tövekben kiválthat váltakozást (pl. *ta-
vi, havi, művi*). Ez a képző más szempontból is kivételes, mivel megsérti a II. részben említett hierarchiát, hiszen nem mindig vált ki a rövidülő tövekben rövidülést (pl. *nyári, *nyari*, de **hédi, heti*). Ezek a szabálytalanságok egyedi lexikalizálódási mintákat mutatnak, mellyel a továbbiakban nem foglalkozunk.

(3a)-ból úgy tűnik, hogy a TBJ morféma nem nyújtó, hiszen a *-(j)a* morféma nyílt magánhangzója előtte nem nyúlik, szemben más nyújtó toldalékokkal. (3b)-ben a TBJ morféma közvetlenül a szótó után következik, aholis a többi nyújtó morfémához hasonlóan a nyílt magánhangzó megnyúlik.

A probléma egy megoldása lehetne, ha feltételeznénk a TBJ morféma nem nyújtó voltát, és az abszolút tövégi nyúlást (3b) a morfológiai szerkezetek azonosságával magyaráznánk. Azaz a (3b)-beli alakok morfológiai szerkezete azonos lenne a (3a)-beliekkel, azaz az *-i* morféma előtt minden esetben megjelenne a *-(j)a* morféma:

- (4) a) l a p + j a + i
 h a l + a + i
 b) f a + a + i

Ezzel a megoldással azonban több probléma van. (i) Ha feltételezzük, hogy a TBJ morféma nem nyújtó, akkor (2a) szerint képzőnek kell lennie, ami furcsa, hiszen ez egy többesszám jelölő. Ezenkívül ha képző lenne előtte is csak képző jellegű toldalékok állhatnának, a *-(j)a* morféma viszont nem az (hiszen az E/3. birtokos alak morfémája).

(ii) A többes számú birtokos alakokban a TBJ előtti *tő* mindig az E/3. birtokos alak a *-(j)a* morfémának ugyanazzal a változatával³. Ez teljesül a (4a) szerkezetekre (*lapja, lapjai, hala, halai*), viszont (4b)-re nem (*fája, *fá, ill. fái, *fájai*).

(iii) Ha a (4b) szerkezetet fogadjuk el, akkor elveszítjük azt az általánosítást, mely szerint a magánhangzévégű tövek többes számú birtokos alakjaiban nem szerepel a *-(j)a* morféma (*kapui, esküi, hajói, tetői, kávéi* stb.).⁴

Ha a TBJ morféma nem nyújtó voltát nem fogadjuk el, akkor magyarázatot kell találnunk a (3a)-beli jelenségre. A magyarázatot a tövégi és a *-(j)a*-végi alsó magánhangzók különbségében fogjuk keresni. Előbb azonban néhány további lényeges problémát említünk.

1.2. A T/3. személyjelölő és a lebegő elemek

Az alábbi táblázat az egyes és többes számú birtokos főnévi alakokat mutatja.

- (5) E/1. lapom lapjaim
 2. lapod lapjaid
 3. lapja lapjai
 T/1. lapunk lapjaink
 2. lapotok lapjaitok
 3. lapjuk lapjaik

³Egy kivétellel: *barátja, de barátai*.

⁴Az *i*-végű szavak kivételt képeznek: *zoknijai, *zoknii*. Ennek oka valószínűleg egy erős tiltás, mely az azonos egymásmelletti szegmentumokat érinti (Kötelező Kontúr Elv). Természetesen az analitikusan toldalékolat alakokra ez a tiltás nem vonatkozik, pl. *keféré, keféért, zoknijig, bantuu!*

Az alakok szegmentálásával kapcsolatban két probléma merül fel. Az első a morfológiai szegmentálás kérdése: milyen morféákat tartalmaznak a fenti alakok? Ha kizárólag az egyes számú alakok végződését tekintjük ((5)-beli baloldali oszlop), kitűnik, hogy az E/3. alak *-ja* végződésének helyzete megfelel a személyjelölők helyzetének. A többes számú alakokban ((5)-ben a jobboldali oszlop) azonban mindig szerepel egy *-ja* morféma függetlenül a személytől; ezenkívül a személyjelölők (az előhangzótól eltekintve) ugyanazok mint az egyes számú alakokban. Az E/3. tsz. alakban azonban nem találunk személyjelölőt (zérusmorféma áll), ami azt a sejtést erősíti, hogy az egyes számú alakban is a zérusmorféma a személyjelölő, míg a *-ja* nem az. Az általunk elfogadott morfológiai szegmentálás szerint a *-ja* morféma egy általános birtoklásjelölő morféma (ÁBJ), melynek megjelenése morfológiai tényezőktől függ (egyes számban csak 3. személyben, többes számban mindig). Ezekkel a morfológiai tényezőkkel itt részletesen nem foglalkozunk, viszont megjegyezzük, hogy az elemzés átvihető a tárgy ragozású igealakok *-(j)a* morféájára is (ld. később). Így a birtokos alakok általános sémája a következő lesz:

(6)	Tő + (Általános birtoklásjelölő) + (Többes birtokjelölő) + Személyjelölő			
		<i>-(j)a</i>	<i>-i</i>	<i>-m/d/Ø/...</i>
Pl.:	<i>lap</i>	–	–	<i>m</i>
	<i>lap ja</i>	–	Ø	
	<i>lap ja</i>	<i>i</i>	<i>m</i>	
	<i>lap ja</i>	<i>i</i>	Ø	

A másik probléma, mely a birtokos alakokkal kapcsolatban felvetődik, morfofonológiai. Ha összehasonlítjuk a T/1. és T/3. alakok egyes és többes számát, hasonló jelenséget tapasztalunk: a személyjelölő kezdeti magánhangzója magánhangzós tövég után eltűnik (*lap-unk*, *lapjai-nk* ill. *lapj-uk*, *lapjai-k*).⁵ Ez a jelenség bizonyos toldalékok körében általánosnak mondható (vö.: *mozink*, *ajtónk*, *mozin*, *eskün*). Magyarázata az ún. lebegő szegmentumok használatával egyszerűvé válik. Abban az esetben, ha a toldalék lebegő eleme üres magánhangzós pozíciót „talál”, odakötődik, és így magánhangzóként realizálódik. Ha nem, akkor nem nyer megvalósulást. Az alábbi két ábra ezt a folyamatot mutatja.

(7)	C V C V + C C ⟨V⟩]	<i>l a p u n k</i>
	\	
	l a p Un k	
	C V C V + C C ⟨V⟩]	<i>m o z i n k</i>
	m o z i ⟨U⟩n k	

⁵Azt, hogy a többi V ~ Ø alternációt mutató személyjelölőt (*-m*, *-d*, *-tok*) miért nem soroltuk ide, megmagyarázza az a tény, hogy ezek előtt a magánhangzónak négy változata fordulhat elő (*a*, *o*, *e*, *ö*), ami nem tapasztalható toldalékok belsejében, így feltételezésünk szerint ez a magánhangzó nem a tö része (ld. erről részletesen a III. részt).

A T/1. és a T/3. egyes számú alakok között azonban lényeges különbség van, míg az elsőben nem szerepel a *-ja* ÁBJ, az utóbbiban igen⁶. Az ÁBJ morféma magánhangzójával azonban itt is baj van; az *a*-nak ugyanúgy kellene viselkednie, ahogyan a tövek végén: megnyúlik (és az *-uk* toldalék kezdő magánhangzója törlődik). A párhuzamos példák: *fa, fá-nk, fá-n*, melyek a nem létező **lapjá-k* alakot jósolják. A fenti példa is azt a nézetet erősíti, mely szerint az ÁBJ nyílt magánhangzójának reprezentációja eltér a tövégi nyílt magánhangzók reprezentációjától.

1.3. Nyitótövek

A toldalékokban megfigyelhető négyes magánhangzó-váltakozás (*a, e, o, ö*) felhasználható arra, hogy elkülönítsük az ún. nyitótövek csoportját. Nyitótőnek nevezzük azt a tövet, mely után a toldalék előtti négyes váltakozást mutató magánhangzó a magánhangzó-harmónia által szabályozott *o, e, ö* helyett nyílt magánhangzót (*a, e*) vesz fel. A főnévi abszolút tövek közül a nyitótövek zárt, nem bővíthető osztályt alkotnak; az inflexiós toldalékokkal ellátott alakok viszont mindig nyitótőként viselkednek; a képzővel ellátott tövek egy képző kivételével sohasem nyitótövek. (8)-ban példákat adtunk meg.

(8) A főnévi nyitótövek csoportjai

	Nyitótő		Nem nyitótő	
	Alak	Példák	Alak	Példák
Abszolút (nyitó:222)	<i>had</i> <i>fül</i>	<i>hadak, hadam, hadatok</i> <i>hadas, hadanként...</i> <i>fülek, fülem, fületek,</i> <i>füle, füles, fülenként...</i>	<i>pad</i> <i>sün</i>	<i>padok, padom, padotok,</i> <i>pados, padonként...</i> <i>sünök, sünom, sünotok,</i> <i>sünöz, sünos, sünonként...</i>
Inflektált (mind nyitó)	<i>-k</i> <i>-d</i> <i>-unk</i> ...	<i>lapokat, rögöket</i> <i>lapodat, rögödöt</i> <i>lapunkat, rögünköt</i>	–	–
Képzett (nyitó: 2)	<i>-alom</i> <i>-adalom</i>	<i>hatalmak</i> <i>sokadalmak</i>	<i>-ás</i> <i>-ság</i> <i>-d</i> ...	<i>hatások</i> <i>sokaságok</i> <i>hatodok, ötödök</i>

Jelen vizsgálatunkban csak azok a tövek érdekesek, melyek után állhat a *-(j)a* általános birtoklásjelölő. Mivel a fenti inflektált alakokban a toldalék többszám- vagy személyjelölő, ami után nem állhat ÁBJ morféma, ezért az inflektált alakokkal itt nem foglalkozunk.

⁶Annak bizonyítására, hogy itt valóban a *-(j)a* morfémáról van szó, elég annyi, hogy benne a *j* szegmentum ugyanazoknál a töveknél nem jelenik meg mint az E/3. alakban ill. a többes számú alakban, és ugyanazok a tőalternációkat folynak le (pl. *haluk, lovuk, nyaruk*, vö. (3a)).

A 3. személyű alakok elemzésénél szembetalálkozunk azzal a problémával, hogy mi határozza meg, hogy a *-(j)a* morféma melyik alternánsa jelenik meg. Az alábbi statisztikából kitűnik, hogy határozott korreláció tapasztalható a között a két tény között, hogy a tő nyitó-tő-e vagy nem, illetve, hogy az ÁBJ *-a* vagy *-ja* alakban jelenik-e meg.

Fontos megjegyezni, hogy a főnévi *v*-tövek (2. oszlop) és a rövidülő tövek (3. oszlop) mind nyitó-tövek.

(9)	Nyitó-tövek: <i>-a</i> (26 kivétel 222-ből) ⁷			Nem nyitó-tövek: <i>-ja</i> (1107 kiv. 2468-ból)
Tő	hal	ló	nyár	lap
E/1.	halam	lovam	nyaram	lapom
2.	halad	lovad	nyarad	lapod
3.	<u>hala</u>	<u>lova</u>	<u>nyara</u>	<u>lapja</u>
T/1.	halunk	lovunk	nyarunk	lapunk
2.	halatok	lovatok	nyaratok	lapotok
3.	<u>haluk</u>	<u>lovuk</u>	<u>nyaruk</u>	<u>lapjuk</u>

A nem nyitó-töveknél tapasztalható nagy számú ellenpélda egyéb fonológiai és morfológiai hatások eredménye. Fonológiai hatás az, hogy a szibiláns és/vagy palatális mássalhangzóra (*s, zs, sz, z, ty, gy, ny, j*) végződő tövek az *-a* alternánst kapják, függetlenül attól, hogy nyitó-tövek-e. Egyéb összetett morfológiai hatásokról itt nem szólnak. A következő elemzésekben egyelőre a fenti kivételektől eltekintünk.

Ha csak a nyitó-tövek birtokos alakjait nézzük, könnyen adódna az az általánosítás, mely a T/1 és T/3 kivételével az összes alakban a személyjelölő előtti *a* szegmentumot egységes módon elemezné, azaz pl. a *halam* és a *hala* megjelölt szegmentumainak hasonló morfofonológiai státuszt tulajdonítana. Ebben az esetben viszont ez az *a* szegmentum nem lehet az ÁBJ *-(j)a* allomorfa, hiszen akkor a nem 3. számú alakokban is szerepelnie kellene (ami még nem lenne olyan nagy probléma, hiszen a többes számú alakokban is így van, vö.: *lapjaim*); azonban a (9)-beli táblázatból kiderül, hogy a nem nyitó-tövekben a nem 3. személyű alakokban az ÁBJ-nek nyoma sincs (pl. *lapom*). Így az ÁBJ megjelenése nem 3. személyű alakokban attól függne, hogy a tő nyitó-tő-e (ekkor nem jelenik meg) vagy nem (ekkor megjelenik). Ez a megoldás nem tűnik kielégítőnek, és a helyzetet még tovább bonyolítják a T/1. és T/3. alakok, amelyekben az *a* helyett *u* áll (pl. *halunk, haluk*). Úgy tűnik egyetlen lehetőség marad, mely teljesen elveti a nyitó-tőbeli *a* és a nem nyitó-tőbeli *ja* kapcsolatát, ez a megoldás szintén nem szimpatikus. Ahogy az előbbi problémáknál láttuk, a megoldás a 3. személyű birtokos alakok magánhangzójának megfelelő reprezentációjában keresendő.

⁷Pl. *hidja, lúdja, kútja*.

2. A főnévi birtokos alakok elemzése

2.1. A Nyílt Magánhangzó Nyúlás magyarázata

Ahogy az 1.1.-ben láttuk, a szóvégi nyílt magánhangzók (*a*, *e*) helyzete speciális. Néhány kivételes státuszú toldalékot nem számítva toldalékok előtt megnyúlnak, és minőségük megváltozik. A minőségváltozás a magánhangzókészlethez illeszkedik, közép-alsó magánhangzóból vagy alsó lesz (*a*→*á*), vagy középső (*e*→*é*), ennek a folyamatnak a részleteivel itt nem foglalkozunk. A jelenség ésszerű magyarázata lehetne, hogy a szóvégi nyílt magánhangzók reprezentációja eleve hosszú, és szóvégi pozícióban igazából „rövidülés” történik. (Ha ragaszkodnánk a nyúlással való magyarázathoz, akkor a folyamat során egy új magánhangzós pozíciónak kellene keletkeznie, mely nem tekinthető fonológiai megoldásnak. A másik lehetőség az lenne, ha minden nyújtó toldalék hozna magával egy kezdeti magánhangzó-pozíciót, és a tövégi és ez a pozíció együtt alkotná a „megnyúlt” magánhangzó pozícióját. Amellett, hogy ez a megoldás igen ad hocnak tűnik, és általános szótagszerkezeti tendenciáknak mond ellen – ti. ha van egy nyelvben magánhangzókezdetű lexikai elem, akkor van mássalhangzókezdetű is –, megmagyarázhatatlan maradna az a tény, hogy a tövégi felső magánhangzók toldalék előtt sohasem nyúlnak.)

Ha a „rövidüléssel” megoldást választjuk, akkor szembekerülünk az *á,é*-végű tövek problémájával, azzal, hogy miért nem rövidülnek szó végén. Az alábbiakban a ragozható (nem funkcionális) szavakban vizsgáljuk a szóvégi magánhangzókra vonatkozó fonotaktikai megszorításokat egyszótagú és többszótagú szavakban (– jelentése: nincs ilyen szó, × jelentése: nincs ilyen magánhangzó, a számok a kisszámú példák számát mutatják).

(10) Szóvégi magánhangzók nem funkcionális szavakban

	r ö v i d				h o s s z ú	
felső:	<i>mozi</i>	<i>revü</i>	<i>kapu</i>	–	<i>(betű)</i>	<i>(tanú)</i>
	–	–	–	<i>sí</i>	<i>tű</i>	<i>bú</i>
középső:	×	<i>ö</i> –	<i>o</i> –	<i>kávé</i>	<i>cipő</i>	<i>hajó</i>
				<i>lé</i>	<i>nő</i>	<i>só</i>
középső:	<i>teve</i>	×	<i>pata</i>	×	×	×
	–		<i>fa, ma</i> [2]			
alsó:	×	×	×	×	×	<i>burzsoá</i> [2]
						<i>bá</i> [1]

A táblázatból egyelőre minket csak a nem felső magánhangzók érdekelnek. Látható, hogy a hosszúak közül alsó magánhangzóra csak 2 szó végződik, viszont az *é*-re végződő szavak száma jóval nagyobb. Ahhoz, hogy reprezentációsán meg tudjuk különböztetni pl. a *fa, fák* típusú alakokat a *bá, bák* alakoktól, szükséges, hogy az *a* és *á* (és így az *e* és *é* között) ne csak mennyiségi, hanem minőségi különbséget tegyünk. Ezt a különbséget meg kell tenni az *e, é* esetén a fentiekől függetlenül is. A magánhangzó-harmónia jelenségei (ld. V. rész) azt mutatják, hogy az elülső nem nyílt kerekítetlen

relációval fejezhetünk ki: a domináns pozíció kormányozza a másikat. A magánhangzó-kapcsolatokban általában az első, míg a gemináta mássalhangzóknál a második a kormányzó pozíció, melyet a nyelvekben tapasztalható univerzális fonotaktikai megfigyelések támasztanak alá: kormányzott pozícióban megjelenő szegmentumokra általában nagyobb fonotaktikai megszorítások vonatkoznak, és az itt megjelenő szegmentumok minősége gyakran függ a kormányzóban levőtől (a kormányzó szelektál). Visszatérve a hosszú magánhangzókra, ezek ábrázolása a fentieknek megfelelő, a kormányzó pozíció – mely az első pozíció – teljes szegmentális tartalommal bír, a kormányzott – második – pozíció viszont üres pozíció. Ezt az elemzést egyebek között az az univerzális megfigyelés támasztja alá, hogy a nyelvekben a hosszú magánhangzók kevésbé jelöltek a diftongusoknál, amit a kormányzási elemzés a kormányzó és a kormányzott közötti szegmentális különbség maximalizálásával fejez ki, vagyis az első teljes, a második pedig üres lesz. Egy másik érv, hogy a nyelvekben (nemcsak szóvégen) megfigyelhető nyíltszótagi magánhangzórövidülés magyarzatánál csak az üres pozíciók megjelenésére kell hivatkozni (pl. a magyarban az ún. rövidülő tövekben: *nyár*, *nyarat*, *tél*, *telet* stb.). Az alábbi ábra a hosszú szegmentumok egységes reprezentációját mutatja (a szegmentális tartalmat α -val jelöltük).

$$(13) \quad \begin{array}{c} V \ C \ V \\ | \\ \alpha \end{array}$$

Ami a későbbi gondolatmenet számára fontos, az a tövégi nyílt magánhangzók reprezentációja, melyről fentebb említettük, hogy hosszúként (két V-pozícióval) történik. Az alábbiak a tövégi *a* ábrázolását mutatják a *fa* szóban (az *a*-val jelölt szegmentális tartalom itt egy középalsó hátulsó hangot jelöl, megkülönböztetendő az alsó hosszú *á*-tól (pl. a *bá* szóban).

$$(13) \quad \begin{array}{c} C \ V \ C \ \langle V \rangle \]_{\omega} \\ | \ | \\ f \ a \end{array} \quad f a \bullet$$

Látható, hogy bár az *a* szegmentum ábrázolása két magánhangzó-pozíciót tartalmaz, a második – üres – pozíció a tartomány végére kerülve engedélyt kap, és így nem jelenik meg. Abban az esetben azonban, ha az előbbi üres pozíció egy toldalék miatt elkerül a tartomány végéről, akkor a tartományvégi engedélyezés rá nem vonatkozik, így megjelenik (jelen esetben az előző pozícióból szegmentális tartalmat kap, így hosszú magánhangzóként realizálódik). Az alábbi ezt mutatja a *fát* szóra.

$$(14) \quad \begin{array}{c} C \ V \ C \ V \ + \ C \ \langle V \rangle \]_{\omega} \\ | \ | \ / \ | \\ f \ a \ \quad \quad \quad t \end{array} \quad f a \square t$$

Fontos, hogy az itt szereplő fonológiai tartomány alatt a szót kell érteni, és nem az analitikus–szintetikus megkülönböztetésnél használt, ennél szűkebb tartományt. Hiszen

a tövégi nyílt magánhangzó analitikus toldalékok előtt is megnyúlik (pl. *fában, fáig*). A (13-14) ábrákban tartományhatárt egy a szóra utaló indexszel megjelöltük (\int_{ω}).

Két további érvet kell még megemlítenünk, melyek – a korábban említett töbel-seji (nyíltszótagi) rövidülés mellett – a szóvégi nyílt magánhangzók fenti elemzését támogatják. Mindkét érv a (10)-ben összefoglalt adatokból felállított fonotaktikai általánosításon nyugszik. Az egyik általánosítás a következő:

- (15) **Minimális tő:** A nem funkcionális szavakban a tő minimálisan két magánhangzó-pozíciót tartalmaz.

Ez azt jelenti, hogy a tő vagy mássalhangzóra végződik (és így üres mag áll a végén), vagy hosszú magánhangzóra.¹⁰ (10)-ben ez úgy jelenik meg, hogy a baloldali táblázatban nem találunk egyszótagú töveket, két kivétellel: *fa, ma*.¹¹ A kivételek azonban lát-szólagossá válnak, ha a fenti elemzést fogadjuk el, hiszen ezeknek a magánhangzókknak a reprezentációja is két magánhangzós pozíciót tartalmaz. A másik megfigyelés melyet (10)-ben ellenőrizhetünk, a középső rövid magánhangzók (*o, ö*) teljes szóvégi tilalma. Ezzel szemben a rövid nyílt magánhangzók szóvégi megjelenését nem tiltja semmi. Egy háromdimenziós (I, A, U-ra épülő) magánhangzó-rendszerben ezt a megszorítást nehéz kifejezni, hiszen a középső magánhangzók nem képviselik egyik „pólust” sem. Viszont, ha feltételezzük a tövégi rövid nyílt magánhangzók fenti ábrázolását, akkor a megszorítás általánosan kifejezhető a következőképpen:

- (16) **Szóvégi nem felső magánhangzók** két magánhangzó-pozíciót tartalmaznak.

Másképpen: a nem felső magánhangzókra végződő szavak szóvégen egy üres pozíciót tartalmaznak. Természetesen ennek az üres pozíciónak az interpretációja függ az előző pozíció szegmentális tartalmától; középső magánhangzó (*é, ö, o*) esetén mindig megjelenik, közép-alsó magánhangzó esetén (*a, e*) szóvégen nem, és alsó magánhangzó (*á*) esetén is mindig meg kell jelennie, bár ez utóbbi szóvégi előfordulása felettrebb ritka (az említett három adat: *bá, burzsoá, hajrá*). A kérdéskörre a felső magánhangzókka kapcsolásban még visszatérünk.

2.2. A nyitótövek birtokos alakja

A nyitótövek elemzéséhez tekintsük először az E/1., 2. és T/2. alakokat (ld. 9. táblázat). Ezek az alakok a (12a)-beli toldalékoláshoz hasonlóan reprezentálhatók. A mássalhangzókezdetű szintetikus toldalék (*-m, -d, -tok*) és a tő között tövégi üres pozícióban megjelenik egy epentetikus *a* szegmentum.

¹⁰Itt fontos a szóosztályra utaló feltétel, hiszen funkcionális szavak között találunk egyszótagú rövid magánhangzóra végződőket (pl. *ki, mi, ti, mi, hu, no*).

¹¹Annak, hogy az ellenpéldák között miért nincsenek *e*-re végződők, az lehet az oka, hogy a funkcionális szavak között jelentős számú ilyen van (pl. *le, be, te, he, se, ne, de*), és ezek statisztikailag sok lehetőséget „lefednek”.

(17) C V C V + C ⟨V⟩] h a l □ m •
 | | | |
 h a l A m

A T/3. alak személyjelölője a T/1.-éhez hasonlóan egy kezdeti lebegő U szegmentumot tartalmaz, mely a tövégi üres pozícióhoz asszociálódik, azaz a *haluk* alak a (7)-beli *halunk*-hoz hasonlóan elemezhető.

(18) C V C V + C ⟨V⟩] h a l • U k
 | | | \ |
 h a l Uk

Fontos, hogy a toldalékok mindegyik esetben szintetikusak, azaz a tő és toldalék egy fonológiai tartományt alkot. Ezt alátámasztják a fenti toldalékok előtt bizonyos tövekben megfigyelt töváltakozások, ilyen tőosztályok a v-tövek (*ló*, *lovam*, *lovak* stb.), a rövidülő tövek (*nyár*, *nyaram*, *nyaruk* stb.) és a hangkivető tövek (*bokor*, *bokrom*, *bokra*). Figyeljük meg, hogy ugyanezek a töváltakozások lezajlanak az E/3. és a többes számú birtokos alakoknál is (pl. *lova*, *nyara*, *bokra*, *lovaim*, *nyaraim*, *bokraim* stb.). Tehát, ez utóbbi alakok sem állhatnak több fonológiai tartományból, azaz szintetikus toldalékolásúak.

Vegyük először a többes számú alakokat. Ezek minden nehézség nélkül elemezhetőek a fentiek mintájára, ahogyan azt az alábbiak mutatják.

(19) C V C V + C V + C ⟨V⟩] h a l □ i m •
 | | | | |
 h a l A i m

A tő után közvetlenül az *-i* többes birtokjelölő következik, majd ezt követi a személyjelölő (ha ez utóbbi *-unk* vagy *-uk*, akkor természetesen az *i* után a lebegő U törlődik, melynek eredménye *halaink* ill. *halaik*, ld. (7)). Az egyetlen igazán jelentős különbség abban áll, hogy a tő utáni első toldalék itt magánhangzóval kezdődik, de ez a magánhangzó nem lebegő, ennél fogva nem is terjed a tövégi üres pozícióba. Az *-i* morféma nyilvánvalóan szintetikus, hiszen ha tartományhatár lenne a tő és közte, akkor a tartomány végén az üres mag nem jelenne meg, és így a **hali* alakot kapnánk, ahogy pl. a *halig* szóban.

Az E/3. alakban (*hala*) azonban nyilvánvalóan nem találjuk meg az előbbi TBJ morfémát, így más megoldást kell keresnünk. Kulcs lehet ehhez, ha megvizsgáljuk az E/3. továbbragozott alakjait, melyekben a szóvégi nyílt magánhangzó megnyúlik (*halát*, *halára* stb.). Az előző részben mondottak értelmében ez azt jelenti, hogy a *hala* tő két szóvégi magánhangzó-pozíciót tartalmaz, de vajon honnan jön ez a „ráadás” V? Emlékeztünk arra, hogy az 1.3. részben megállapítottuk, hogy az E/3. alak személyjelölője zérus morféma, most mégis úgy tűnik, mintha hozzájárulna a végső alakokhoz. Ez a hozzájárulás abban áll, hogy az E/3. alakban mintegy „megvédi” a tövégi üres magot az eltűnéstől. Nem marad más lehetőség, mint hogy ezt az üres magot az E/3. személyű

személyjelölőnek tulajdonítsuk. Ebben az esetben a zérus morféma csak szegmentális értelemben zérus (hiszen nem hoz a szótárban meghatározott minőséget a reprezentációba), prozódiai értelemben nem (hiszen egy V-pozíciót hoz). Az alábbiak ezt mutatják.

(20) a) **Tő** **E/3. szj.**

C V C V + C <V>]	h a l □ •
h a l A	

b) **Tő** **E/3.szj. Rag**

C V C V + C V + C <V>]	h a l □ □ t •
/	
h a l A t	

A nyitótövek fenti elemzése úgy értelmezhető mint autoszegmentális megvalósítása az 1.3.-ban említett megfigyelésnek, nevezetesen, hogy az E/3. és más birtokos alakokban az *a* szegmentum pozíciója közös (ti. tővégi üres mag), és nem egy *-(j)a* toldalék. A *-ja* toldalék nélkülözhetőségét nyilvánvalóan mutatja a magánhangzóra végződő tövek többes számú birtokos alakja (pl. *fáim, fái*d stb.). Ezek elemzése a nyitótövek (19)-beli elemzését követi, a tartományvégi üres pozíció megjelenését a rákövetkező toldalék „kényszeríti ki”:

(21) C V C V + C V + C <V>] f a □ i m

/	
f a i m	

A magánhangzóvégű alakok azonban – a nem nyitótövek többségéhez hasonlóan – egyes számban felveszik a tő és személyjelölő között megjelenő általános birtoklásjelölőt (*fája, fájuk*), melynek magánhangzója a nyitótővégi magánhangzóhoz hasonlóan viselkedik. Erről lesz szó a következő részben.

Mielőtt azonban rátérnénk a *-ja* morféma vizsgálatára, egy a fenti elemzéssel kapcsolatban felmerülő problémával foglalkozunk. Az elemzés magyarázatot ad arra a problémára, melyet 1.1.-ben említettünk, ti. miért nem nyúlik meg a nyitótöveknek, és miért nyúlik meg a tővégen többes számú birtokos alakjában a nyílt magánhangzó. Az ok: míg az utóbbi alakokban a tő eleve tartalmazza a két V-pozíciót, addig az előbbieken a tő csak egy (üres) pozíciót hoz. A nyitótöveknél nyúlást csak az egyes számú ragozott alakokban tapasztalunk (pl. *halát*), ott, ahol a tövet közvetlenül követi a személyjelölő, a többes számú alakokban viszont a személyjelölő a TBJ morféma után áll (ld. erről a (6)-ban bemutatott elemzést), így az E/3. személyjelölő által hozott üres V-pozíció nem okoz nyúlást (pl. *halai*). Azaz az egyes és többes számú alakoknak a nyílt magánhangzók nyúlásában való különbségét **egyedül** a két alak közötti nyilvánvaló morfológiai különbség magyarázza. Ha viszont a személyjelölő üres morfémája a TBJ után áll (mint pl. a *halaim*) alakban, akkor E/3.-ban miért nem okoz nyúlást itt, legalább

a ragozott alakokban (azaz a létező *halajt* alak helyett miért nem kapunk **halajt* alakot). Az alábbi ezt mutatja.

(22)

Tő	TBJ	E/3. Szj. Rag
C V C V +	C V +	C V + C <V>] *h a l □ i □ t
	*/	
h a l A	i	t

Nem tűnik szerencsésnek az a megoldás, mely azt mondaná, hogy az E/3. személyjelölő „üres morfémája” csak az egyes számú alakokban hoz magával V-pozíciót, a TBJ után nem. Ez a megoldás az előbbi szegmentális tartalom nélküli mellett bevezetne egy valóban „üres” morfémaalternánst, így szembekerülne az elemzésünknek azzal kiinduló feltételezésével, mely szerint a személyjelölők a morfológiai pozíciótól függetlenül azonos alakban reprezentálódnak. Egy más megoldáshoz ismét a tövégi magánhangzókra vonatkozó megszorításokat használjuk fel (ld. (10) táblázat), ezúttal az *i* szegmentumra vonatkozót. A táblázat világosan mutatja, hogy a többszótagú tövek végén nem állhat hosszú *i*, csak egyszótagúakban (pl. *ri*, *si*, *%hi*, *%szi*). Ennek okát egy megszorításnak tulajdonítjuk, mely tiltja a tövégi hosszú *i* szegmentumot.¹² Ez a megszorítás az egyszótagú tövekben azonban ellentmond a (15)-beli minimális tő megszorításnak, mely dominánsabbanak bizonyul. A következmény: az egyszótagú tövek lehetnek *i*-végűek.

2.2. Az általános birtoklásjelölő (ÁBJ)

A nem nyitótövek birtokos alakjai – ahogyan az a (9) táblázatból kitűnik – a nyitótövekhez képest bonyolultabb sémát mutatnak. Egyrészt az egyes számú nem 3. személyű alakokban a tő és a személyjelölő között nem nyílt epentetikus magánhangzó jelenhet meg (pl. *lapom*, *lapod*, *lapotok*); ezzel itt részletesen nem foglalkozunk. Másrészt az egyes számú 3. személyű és az összes többes számú alakban a tő után a *-j(a)* általános birtokjelölő kötelezően megjelenik (*lapja*, *lapjuk*, *lapjaim* stb.). Az ÁBJ morféma magánhangzójának a viselkedése teljesen azonos a nyitótövégi üres V-pozíciójával, T/3.-ban egy lebegő elem tölti be (*lapjuk*); E/3.-ban és többesszámban egy epentetikus *a* tölti be (*lapja*, *lapjai*); E/3.-ban más toldalék előtt nyúlik (mely az E/3. személyjelölő V-pozíciójának köszönhető: *lapját*). Így az elemzés is az előzőeknek megfelelő lesz. Ezt az elemzést támogatja, hogy az ÁBJ **inflexiós** morféma, mely morfémák – ahogy azt a (9) összefoglalásban láttuk – a tövel együtt mindig nyitóként viselkednek. Az alábbiak összefoglalják a fenti alkok elemzését, a nyitótövek elemzéseivel párhuzamosan.

¹²Ez itt stipulativnak tűnik, de általánosítható, ha figyelembe vesszük a többi tövégi felső magánhangzót (*ú*, *ű*), mely helyesírásban jelölt, viszont a köznyelvben fonetikailag rövid; ezenkívül tövégen nem találunk felső hosszú-rövid szembenállást (azokban a nyelvjárásokban sem, melyekben a tövégi felső mgh. nem rövidül).

(23a) (vö.(18))	T ő	ÁBJ	Szemj. Rag	
	C V C <V>]	+C V + C <V>]		l a p •] I • U k •
		\		
	l a p	I Uk		
b) (vö.(21a))	C V C <V>]	+C V + C <V>]		l a p •] I □ •
	l a p	I A		
c) (vö. (21b))	C V C <V>]	+C V + C V + C <V>]		l a p •] I □ □ t •
		/		
	l a p	I A	t	
(25) (vö (19))	T ő	ÁBJ	Tsz.	Személyj.
	C V C <V>]	+C V + C V + C <V>]		l a p •] I □ i m •
	l a p	I A	i m	

A fenti elemzésekben az ÁBJ morféma analitikus toldalékként szerepel, azaz a tőtől analitikus határ választja el. Ennek következménye az, hogy a tövégi V-pozíció a tartományvégi engedélyezés folytán nem jelenik meg. Az ÁBJ analitikus morfémaként való felvétele mellett két érv szól: (i) a *-j(a)* morféma előtt sohasem találunk töváltakozást; (ii) a morféma *j* szegmentuma elkerüli a szomszédos pozíciókba való kötődést: a magánhangzósodást, mely az igei alakoknál produktív minta (pl. *lepi, küldi, de lopja, toldja*), és a tömássalhangzók palatalizálását. Ez utóbbi érv vezet arra, hogy megértsük, hogy az ÁBJ morféma reprezentációja miért egy lebegő I elemből áll, mely a saját C-pozíciójához kötődve *j* mássalhangzóban realizálódik (a (24-25) ábrákon vastag vonallal jelölve). Ha megfigyeljük a szibiláns és/vagy palatális végű főnévi (nem nyitó-) tövek birtokos alakjait, azt tapasztaljuk, hogy bennük nem szerepel az ÁBJ morféma *j* szegmentuma:

(26)	kas	kosz	gaz	rizs	kacs	dúc	lány	húgy	boly ¹³
E/3.	kasa								
T/3.	kasuk								
tsz.	kasaim								

Éppen ezek az esetek azok (és a koronális zárhangra (*t, d*) végződők, ezekről később), melyeknél hasonulásnak kellene lejátszódnia. Ehelyett azonban az I elem nem realizálódik, mely tény magyarázatához nem lebegő I esetén az asszociált elem lekapcsolódását kellene feltételezni, amit viszont a keret nem enged meg.¹⁴

¹³*dzs-re, és ty-re* csak geminátaként végződhet szó, amely alakok nem bizonyítják állításunkat, ezért a táblázatban nem szerepelnek (pl. *bridzs, pötty*).

¹⁴Ebben az esetben a fonológiai folyamat nem lenne monoton, hiszen törölni tudna egy szerkezetből.

Azt látjuk, hogy a (26)-beli alakok a nyitótövek alakjainak felelnek meg. Miért nem lehetséges azokat a nyitótövekhez hasonlóan – azaz az ÁBJ morféma nélkül – elemezni? A magyarázat a nem nyitótövek mássalhangzókezdetű szintetikus toldalékkal ellátottalakjaiból nyilvánvaló (pl. *kasok*, *kasom*, *kasod*, *kasotok*, *kasonként*, *kasostul*). Ezekben az alakokban a *tő* és a toldalék közötti magánhangzó nem nyílt, ahogy az egyébként megfigyelhetjük. Ez a középső magánhangzó a feltételezésünk szerint a levezetés egy korábbi pontján már specifikálva van, így ahhoz, hogy a felszínen a (26)-beli magánhangzók jelenjenek meg, ennek a középső magánhangzónak el kell tűnnie. Erről a folyamatról részletesen itt nem beszélünk, de annyi világos, hogy a tartományvégi magánhangzó eltűnése valamilyen módon párhuzamos a tartományvégi engedélyezéssel. Így az ÁBJ morfémának a töre gyakorolt hatása azonos lesz bármilyen más analitikus toldalékéval:

- (27) a) C V C ⟨V⟩ + C V + C ⟨V⟩ k a s •] ⟨I⟩ □ •
 | | |
 k a s ⟨I⟩A
- b) C V C ⟨V⟩ + C V C ⟨V⟩ k a s •] i g •
 | | | | |
 k a s i g

Fontos megjegyezni, hogy a fenti sémák produktívak, azaz az ÁBJ morféma megjelenik minden újonnan kölcsönzött vagy létrehozott szón, az viszont, hogy a morfémaváltozat *j*-vel áll vagy pedig anélkül, a fentiekén kívül még egyéb morfológiai tényezők függvénye. Általában azonban elmondható, hogy az a szabály, mely szerint a 3. személyű alak szibiláns és/vagy palatális mássalhangzó után *j* nélkül áll, produktív. A *j*-s alak bizonyos esetekben „lehetetlen” mássalhangzókapcsolatokat is létrehoz (*fájlia*, *görlje*, *kontrapunktja*, *barackja*, *baszkja*, *filmje*, *reformja*, *szafija* stb.), mely tény szintén az analitikus toldalékolás mellett szól. Azonban a *j* akkor is eltűnhet, ha egyébként lehetséges kapcsolatot hozna létre (pl. *vonata*, *királysága*, *szenátora* stb.), ez a *j* ingatagságát mutatja és újabb érv az ÁBJ mássalhangzójának lebegő elemként való felvétele mellett. A *j* megjelenését szabályozó morfológiai feltételek tárgyalásától itt eltekintünk.

2.3. Morfológiai összegzés

Az alábbiakban összegezzük a főnevek birtokos toldalékolásának eseteit, majd felvázolunk egy általános sémát, mely a főnevek inflexiós toldalékolásának a szerkezetét mutatja, végül rátérünk néhány morfológiai problémára. Az alábbi táblázatok a nyitó és nem nyitó tövek egyes számú birtokos alakjainak tömör elemzését mutatják (jelmagyarázat: □ : nyílt vagy középső magánhangzóként megjelenő üres V-pozíció, • : nem megjelenő (tartomány végén engedélyezett) V-pozíció, nagybetű (I, U) lebegő szegmentum, ⟨U⟩ nem megjelenő lebegő szegmentum).

(28) Nem nyitótövek egyes számú birtokos alakjai

(a) mássalhangzóvégű tövek

	Tő	ÁBJ	Személyjelölő	Rag	Alak
Tő.	l a p •			(b a n / ...)	lap
E/1.			m •		lapom
E/2.	l a p □		d •		lapod
T/2.			t o k •		lapotok
T/1.	l a p •		U n k •		lapunk
T/3.		I •	U k •		lapjuk
E/3.	l a p •	I ž	□		lapjában
„-”		I □	•		lapja

(b) nyílt magánhangzóra végződő tövek

	Tő	ÁBJ	Személyjelölő	Rag	Alak
Tő.	f a •			(b a n / ...)	fá
E/1.			m •		fám
E/2.	f a □		d •		fád
T/2.			t o k •		fátok
T/1.			<U> n k •		fánk
T/3.		I •	U k •		fájuk
E/3.	f a □	I ž	□		fájában
„-”		I □	•		fája

(29) Nyitótövek egyes számú birtokos alakjai

	Tő	ÁBJ	Személyjelölő	Rag	Alak
Tő.	h a l •			(b a n / ...)	hal
E/1.			m •		halam
E/2.	h a l □		d •		halad
T/2.			t o k •		halatok
T/1.	h a l •		U n k •		halunk
T/3.	h a l •		U k •		haluk
E/3.	h a l □		□		halában
„-”			•		hala

A fenti elemzések vizsgálhatók morfofonológiai illetve morfológiai szempontból. **Morfofonológiai** kérdés annak vizsgálata, hogy az egyes morfémák végén milyen jelenségek játszódnak le. Ebből a szempontból az elemzés egységes. Feltételezve az 1. és 2.1. pontokban leírt fonológiai folyamatokat (melyekről fontos hangsúlyozni, hogy univerzálisak, azaz sok nyelvből származó általánosítás révén alakultak ki): a morféma-

alternánsok kiválasztásában két információ játszik szerepet: (i) a morféma **fonológiai** reprezentációja, mely állandó, azaz független attól a pozíciótól, melyben a morféma megjelenik, és (ii) a következő pozícióban álló morféma **morfofonológiai** tulajdonsága, nevezetesen az, hogy szintetikus vagy analitikus toldalékolású (a szuperanalitikus státust itt figyelmen kívül hagyjuk). Az (i) témakörrel foglalkoztunk az eddigiekben, itt a (ii)-ben említett analitikus-szintetikus felosztásról szólunk. Említettük, hogy egy morféma végén álló üres elem megjelenése attól függ, hogy a morféma után mi áll; három eset lehetséges: (a) szintetikus toldalék, (b) analitikus toldalék, (c) szóvég (vagy ami ezzel egyenértékű, szuperanalitikus – azaz nem nyújtó – toldalék). Az alábbi a mássalhangzó után illetve különböző magánhangzó után álló üres elemek viselkedését összegzi az (a-c) esetekben:

(30) Megjelenik-e az üres mag az adott határok előtt, az adott szegmentumok után?

Toldaléktípus Tővég	(a) szintetikus megj.-e? repr. alak	(b) analitikus megj.-e? repr. alak	(c) szóvég megj.-e? repr. alak
i után ¹⁵	nem i • i	nem i •] i	nem i •] _ω i
C után	igen C □ a, e ¹⁶	nem C •] -	nem C •] _ω -
a/e után	igen a □ á, é	igen a □] á, é	nem a •] _ω a, e
o/ö után	igen o □ ó, ő	igen o □] ó, ő	igen o □] _ω ó, ő

A fenti táblázatból számunkra csak a 2. és a 3. sor érdekes, hiszen ezek azok az esetek, melyekben az üres mag megjelenése valóban érzékeny az (a-c) határookra; a két sor közötti különbség az analitikus morfémák előtt jelentkezik: az üres V-pozíció mássalhangzó után nem jelenik meg, viszont a hosszú nyílt magánhangzó megtartja a hosszúságát. Az 1. és a 4. sor az *i* ill. az *o, ö* magánhangzóknak a *tő* ill. *szó* végén való megjelenésére vonatkozó fonotaktikai megszorításoknak engedelmessé válik. Felmerül az a kérdés, hogy egy morféma analitikus-szintetikus volta és morfológiai státusza között van-e kapcsolat. A válasz: igen, viszont ennek vizsgálata előtt tekintsük át a többes számú birtokos alakokat. Az alábbi táblázatban a tövek típusa szerint csoportosítottuk az adatokat, E/3. alakban hiszen, az ÁBJ morféma megjelenése többes számban csak a tőtől függ, és nem függ a szám-személytől.

¹⁵Többszótagos töben.

¹⁶Nem nyitótöveknekél *o, e, ő*.

(31)

	Tő	ÁBJ	TBJ	Személyjelölő	Rag	Alak
C végű tő	l a p •	I □				<i>lapjai</i>
nyitótő	h a l □					<i>halai</i>
rövidülő tő	ny a • r □		i	m/d/tOk/⟨U⟩nk/	(b a n / ...)	<i>nyarai</i>
v-tő	l o v □			⟨U⟩k/ •		<i>lovai</i>
a-tő	f a □					<i>fái</i>
u-tő	k a p u					<i>kapui</i>
i-tő	m o z i	I □				<i>mozijai</i>

A fenti táblázat jól mutatja, hogy – az ÁBJ megjelenésének feltételeitől eltekintve – a többes számú alakok is a szokásos sémát követik. Analiticitási szempontból az ÁBJ morféma mindig analitikus, a többes birtokjelölő és a személyjelölők mindig szintetikusak a ragok pedig két lehetséges kivételtől eltekintve (*-t* tárgyrag, *-on/en/ön* esetrag) mindig analitikusak. Az itt nem szereplő egyéb főnévi inflexiós toldalékok (pl. *-é* birtokjelölő és az *-ék* familiáris többes) szintén analitikusak (ld. pl. *nyáré, lóé, bokoré, *nyaré, *lové, *bokoré*) és nyújtók (azaz nem szuperanalitikusak, pl. *fűé, Bartáék*). A kizárólag az *-é* birtokjelölő után járó *-i* többesítőről empirikus módszerrel nem tudjuk eldönteni, hogy analitikus-e, feltételezhető, hogy a fenti *-i* TBJ-hez hasonlóan szintetikus. Az alábbi ábra a főnévi inflexiós toldalékolást sémáját mutatja, eltekintve az imént említett három toldaléktól (ezek egyéb szempontból is egyedi jellegzetességeket mutatnak: a familiáris többes szemantikailag szelektálhatja a tövet, a másik kettő pedig iterrálható). A szögletes zárójelek a határookra, a zárójelek a morféma választhatóságára utalnak, ami azt is jelenti, hogy ha egy morféma nem szerepel, akkor az általa megszábotott analiticitás sem érvényes (ld. pl. a nyitótövek ÁBJ alakjait).

(32) Tő (| ÁBJ (Többes bj.) (Személyj.) (| Esetrag) I_∞
 Analitikus Szintetikus Analitikus¹⁷

A fenti sémából két általánosítás tehető. Az egyik: nem állhat egymás után két analitikus morféma. A szintetikus morféma állhatnak egymásután, azonban ez csak a többes számú birtokos alakokra vonatkozik, ahol a TBJ és a személyjelölő egymás után áll. Mivel úgy tűnik, hogy a TBJ morféma – a V-tövek kivételével – megköveteli az ÁBJ-t, tartható az az állítás, mely tendenciaként a főnévi inflexiós folyamatokra az alábbi morfofonológiai templátumot feltételezi.

¹⁷A már említett tárgyrag és szuperesszívuszi rag általában szintetikus viselkednek (pl. *nyárat, lovát, bokrot, lovon, bokron, de *nyáron*), de produktív használatukban analitikus tulajdonságokat mutatnak; a tárgyrag néha eltér bonyolult mássalhangzókapcsolatokat (*Köln-t, görlt, fájt, firnt, Meinlt, pénzt, régenst* stb.); míg a szuperesszívuszi toldalék státusza is meginog, annak a megszorításnak a fényében, mely tiltja a V+ középső V magánhangzókapcsolatokat levezetett környezetben.

- (33) **Morfefonológiai templátum:** a tő utáni inflexió három morfémapozi-
cióból áll, ezek sorrendben: analitikus + szintetikus + analitikus.

Nyilvánvaló, hogy a nem birtokos alakok *-k* többesszám morfémája szintetikus. Ennél-
fogva a szintetikus templátum-pozícióba kell kerülnie. Ha azonban a birtokos alak kerül
többesszámra, ezt a pozíciót a személyjelölőnek kell elfoglalnia, így konfliktus támad,
mivel a (33) szabály csak egy morfémát enged ebbe a pozícióba. A konfliktus a (33)
megsértésén keresztül oldódik meg, mely kétféleképpen történhet, de mindkettő felol-
dásnak van analógiás párja más toldalékkapcsolatokkal. Az egyik lehetőség, hogy ma-
rad mindkét morféma, és a szintetikus pozícióba kerülnek a szintetikus tárgyrag mintá-
jára (mely mint esetrag a leghátul kell, hogy álljon: *lapomat*). Ez a lehetőség produktí-
van csak nyelvjárási alakként él (*ökrömek, ökrödek, ökrünkek, ökrötökek*), azonban
létezik egy személyes névmási alak, mely ezt a mintát követi: *enyémek* (= *enyéim*). A
másik lehetőség, mely a valóban produktív minta, az *-é* morféma és többesítőjének
használatát terjeszti ki. Tekinthejük úgy ezt az *-i* többesszám morfémát, mint a birtokos
alakbeli TBJ morféma másik használatát; ekkor – mivel az előző csak az *é* analitikus
morféma után állhat – kötelező egy analitikus morfémának szerepelnie, melyre „rátelep-
szik”, ez a morféma az analitikus ÁBJ morféma lesz (hiszen analitikus + szintetikus
szekvencia (33) szerint csak így képzelhető el. Ezáltal magyarázatot nyer az a tény is,
hogy – a V-tövek kivételével – miért kötelező a többes számú birtokos alakok *minde-
gyikében* az ÁBJ morféma.

IRODALOM

- Harris, J. 1990: Segmental complexity and phonological government, *Phonology* 7, 255–300.
- Kaye, J. 1995: Derivations and interfaces, in J. Durand–F. Katamba szerk.: *Frontiers of phonology*, London, Longman, 289–332.
- Kaye, J.–J. Lowenstam–J.-R. Vergnaud 1985: The internal structure of phonological elements: a theory of charm and government, *Phonology Yearbook* 2, 305–28.
- Kaye, J.–J. Lowenstam–J.-R. Vergnaud 1990: Constituent structure and government in phonology, *Phonology* 7, 193–231.
- Kornai, A. 1991: Hungarian vowel harmony, in I. Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian 3: Structures and Arguments*, Szeged, JATE.
- Melcsuk I.: A magyar főnév birtokos személyragjainak morfológiai felépítéséről, *Magyar Nyelv* 61/3, 264–275.
- Melcsuk I.: A magyar főnévragozás egy újabb modellje, *Magyar Nyelv* 64/2, 176–192.
- Nádasdy, Á.–P. Siptár 1994: A magánhangzók, in F. Kiefer szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 42–182.
- Ritter, N. 1995: The role of universal grammar in phonology: a government phonology approach to Hungarian, unpublished PhD dissertation, New York University.
- Vago, R. M. 1980: *The Sound Pattern of Hungarian*, Washington D. C., Georgetown University Press.